

Citation:

B.H. Slicher van Bath, Levensbericht S.J. Fockema Andreae, in:
Jaarboek, 1969-1970, Amsterdam, pp. 280-286

Herdenking van

SYBRANDUS JOHANNES FOCKEMA ANDREAE

(10 april 1904—6 december 1968)

DOOR

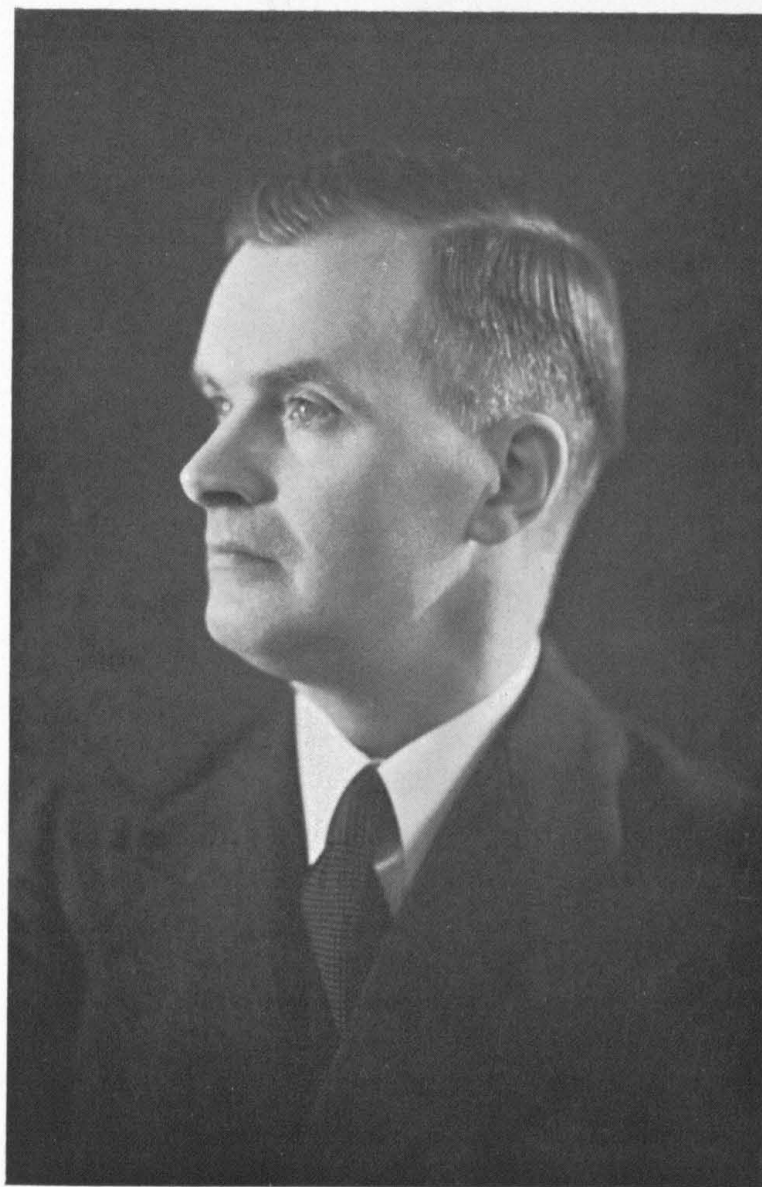
B. H. SLICHER VAN BATH

Meestal moet men aan de eerste alinea's van boeken en tijdschriftartikelen niet te veel waarde hechten, zij vormen de aanloop om tot het eigenlijke verhaal te komen. Bij Fockema Andreae echter vervulden de eerste inleidende passages vaak een speciale rol. Soms zijn zij bijzonder pakkend, waardoor de lezer meteen geboeid de verdere uiteenzetting of beschouwing gaat lezen. Zijn dissertatie begint met de verwijzing, dat dit niet de eerste geschiedenis van het hoogheemraadschap Rijnland is; Jan van Hout, de bekende secretaris van Leiden, was hem al voorgegaan. In zijn bijdrage over de Friezen in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* nodigt de auteur de lezer uit zich bij hem op de terp te Ezinge te voegen. Hij beschrijft de door Van Giffen opgegraven boerderijen, hij laat zijn blik van de hoge terp over de omliggende dorpen gaan: Saaksum, Fransum, Engelum en Hummertse. Zij dragen namen, die misschien enig licht kunnen werpen op hun ontstaansgeschiedenis in de volksverhuizingstijd. In zijn voordracht voor deze Afdeling over de Hessenwegen begint hij met de opmerking, dat het zich bezig houden met wegen voor de stedeling een vakantievorschijnsel is. Maar, zo waarschuwt hij, de geest mag zich bij dit onderwerp geen ontspanning veroorloven, men dient over gefundeerde kennis te beschikken.

Van bijzondere betekenis acht ik de inleidende passage in een bijdrage over de *Bronnen voor de geschiedenis van de landbouw* in de bundel *Landbouwgeschiedenis* omdat zij zo typerend is voor de auteur. Hij wijst er op, dat de agrarische geschiedenis ons in staat stelt onze samenleving beter te begrijpen, waarop hij aldus vervolgt: „In zoverre is de beoefening ervan dus zeker geen luxe. Historiebeoefening heeft bovendien vormende waarde, doordat zij afstand leert nemen van het toevallige heden: door het geven van een perspectief, hetwelk ook in de toekomst kan leren zien”.¹⁾ Geschiedbeoefening wordt hier gezien niet als luxe, maar als iets van praktische waarde voor de verbinding van verleden en toekomst via een toevallig heden, waarvan de historicus zich moet distantiëren. Niet iedere historicus zal zich met deze pragmatische geschiedbeschouwing kunnen verenigen. Hier spreekt wel duidelijk de bestuursambtenaar, die

---

¹⁾ Landbouwgeschiedenis, 1960, p. 171.

SYBRANDUS JOHANNES FOCKEMA ANDRAE
(10 april 1904 — 6 december 1968)

bij de bepaling van het beleid voor de toekomst steunt op de kennis en ervaringen uit het verleden. Een dergelijk beleid behoeft allerm minst conservatief te zijn, maar wel verantwoord. Het is evenmin een aanduiding van Fockema Andreae's eigen instelling. Zijn aanpak van wetenschappelijke vraagstukken, vaak verrassend fris door het gebruik van nieuwe gegevens of oude gegevens in een nieuw licht, getuigt ervan, dat hij allerm minst de platgetreden paden van zijn voorgangers volgde. Wel blijkt uit bovenstaande passage, dat voor Fockema Andreae als bestuurder, een regent in de goede zin van het woord, de geschiedenis praktisch bruikbaar en toepasbaar moet zijn.

In de geest van Fockema Andreae, in zijn wetenschappelijk werk was een harmonie tussen verleden en toekomst bereikt, in zijn ambtelijke loopbaan viel het evenwicht tussen beide moeilijker te bewaren: er was een dualisme tussen de bestuursambtenaar, die het perspectief van de toekomst zag en de archivaris wiens blik naar het verleden was gericht. Van zijn veertigjarige ambtelijke loopbaan heeft hij ongeveer twee derde aan bestuurstaken gewijd en één derde aan het archiefwezen. Hij was werkzaam op de ministeries van justitie en van verkeer en waterstaat, op de provinciale griffies van Overijssel en Groningen en bij het hoogheemraadschap van Rijnland. Als archivaris heeft Fockema Andreae gewerkt in het archief van Rijnland, op de Tweede Afdeling van het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage, sedert 1963 was hij rijksarchivaris in Friesland. De veelheid van betrekkingen, het herhaaldelijk wisselen tussen bestuurs- en archieffuncties wijst op een zekere rusteloosheid. Deze sproot geenszins voort uit aanpassingsmoeilijkheden, immers telkens na de aanvaarding van een nieuwe betrekking verbaasde hij zijn omgeving door de snelheid, waarmee hij zich inwerkte. Veeleer was het de moeilijkheid om de beide belangstellingssferen in één werkkring te verenigen.

Op de verdiensten van Fockema Andreae als bestuursambtenaar kan hier moeilijk worden ingegaan, omdat de rapporten en adviezen van de hoge ambtenaren meestal intern blijven. Slechts enkele rapporten, zoals die van de Commissie Waterrecht, hebben de weg naar de openbaarheid gevonden. Vermeld moge worden, dat reeds lang voordat iedereen de mond vol had over milieuverontreiniging Fockema Andreae al wees op het gevaar van de watervervuiling. Een kwaad overigens, waarmee men eeuwen lang te kampen heeft, zoals o.a. blijkt uit zijn Mededeling in deze Akademie *Wat er aan de droogmaking van de Haarlemmermeer voorafging*.¹⁾ Fockema Andreae verdedigde in een commissie het standpunt, dat de preventieve zorg voor de hoedanigheid van het boezemwater tot de taken van de waterschappen behoorde. Deze materie werd uiteindelijk geregeld in de Wet houdende regelen omtrent de verontreiniging der oppervlaktewateren.

---

¹⁾ p. 13, 15-16.

Een zeer groot deel van Fockema Andreae's wetenschappelijke arbeid is historisch gericht. In de reeds eerder vermelde inleiding tot de bronnen voor de landbouwgeschiedenis stelt hij naast de praktische toepasbaarheid van de historische kennis nog een andere eis aan de historicus: „... alleen hij, die tot bronnenonderzoek in staat is en hierin liefst enige ervaring heeft opgedaan, mag een historicus, niet aangewezen op navolging heten”. Hij vraagt van de geschiedschrijver eigen bronnenonderzoek, geen naschrijven van voorgangers. Wat zijn eigen werk betreft heeft hij deze plicht hoog gehouden. Hij is zich ervan bewust, dat een dergelijke verplichting niet alleen voor hemzelf geldt, maar ook voor andere onderzoekers. Daaruit vloeit dan voort, dat men de vakgenoten, zowel beroeps- als amateurhistorici, de helpende hand moet bieden. Kennis is geen monopolie, alle geïnteresseerden moeten er aan deelhebben en bij een zo groot mogelijk aantal personen dient belangstelling en enthousiasme gewekt te worden. Evenals alle archivariissen was hij zich diep bewust van het grote beginsel van de openbaarheid der archieven, van de overheidsdocumenten, die naar de archiefbewaarplaatsen zijn overgebracht. De ontsluiting van de archieven voor het publiek wordt alleen dan zinvol, indien de stukken goed geordend en beschreven zijn. Met een verbazingwekkende ijver heeft Fockema Andreae tot aan de dag van zijn overlijden inventarissen, indices, lijsten van trefwoorden en woordenboeken gemaakt. Zijn werkzaamheid begint met het archief van Rijnland en eindigt met de archieven van de besturen in Friesland gedurende de periode van 1795 tot 1813. Daartussen ligt een rij van inventarissen en andere hulpmiddelen voor het historisch onderzoek.

Gedurende het rijksarchivariaat in Friesland kwam nog een ander aspect van zijn functie naar voren: de educatieve taak. Werkstudenten en leerlingen van kweekscholen betrok hij bij allerlei archiefwerkzaamheden. Hij hoopte en verwachtte hen op deze wijze nader tot het archiefwezen en de historische bronnen te brengen. Zijn uitgebreide kennis, zijn hulpvaardigheid en zijn geestdrift zouden hem tot een volmaakt docent hebben gemaakt, indien hij niet gehinderd was geworden door zijn moeilijkheden in het spreken.

Wellicht was juist ten gevolge van deze remming de drift om te publiceren nog groter. Hij heeft een omvangrijk oeuvre nagelaten, een in 1968 vervaardigde bibliografie vermeldt 514 titels.¹⁾ Voegt men hierbij nog de publikaties, die na zijn overlijden zijn verschenen, en enkele, die niet in de bibliografie zijn opgenomen dan komt men tot een totaal van ongeveer 530 titels, een omvang van ruim 7.500 bladzijden druks. In de produktie zijn jaren van hausse en baisse; vóór 1940 verscheen er veel van zijn hand in de periode 1928—1934, toen hij aan het hoog-

---

1) J. Westenbergh, Bibliografie van de werken Mr. S. J. Fockema Andreae, Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage, 1968, 57 blz.

heemraadschap Rijnland was verbonden; uit die jaren stammen de inventaris en het proefschrift over de geschiedenis van Rijnland. De oorlogsjaren waren ook bij hem, evenals bij vele anderen, een incubatietijd. Vanaf 1948 barstte een stroom van publikaties los, welke aanhield tot 1964. Sommige werken verschenen pas jaren later, nadat hij de stof had verzameld. Het Groninger plakkaatboek, waarvoor de stof in de jaren 1941—1944 was bijeengebracht, verscheen eerst in 1961; zo ook de Overijsselse plakkatelijst, waaraan hij in de periode vóór 1941 had gewerkt. Ik meen te mogen veronderstellen, dat zijn verhandeling over *De Nederlandse staat onder de Republiek*, eveneens in 1961 verschenen, voor een belangrijk deel is geschreven in de periode toen hij aan het Algemeen Rijksarchief was verbonden, van 1946 tot 1948.

Een deel van zijn studiën hing samen met de geschiedenis van Rijnland, bijv. de uitgave van *De rechtsbronnen van de vier hoofdwaterschappen van het vasteland van Zuid-Holland*, waaronder Rijnland. Tot deze groep van werken behoort ook het knappe boek over Willem I en de Hollandse hoogheemraadschappen. Hierin zijn nogal wat hypothesen verwerkt ten aanzien van de activiteiten van deze graaf. Het hypothetische karakter van deze studie realiseert men zich pas goed, indien men de andere publikaties van Fockema Andreae over dit tijdperk bestudeert. Andere studiën samenhangende met Rijnland handelen over de poldernamen, de plannen tot droogmaking van de Haarlemmermeer en over de hoge heerlijkheid Stein. Wat losser is het verband met Rijnland bij allerlei studiën over Leiden en omgeving, in talloze afleveringen van het *Leidse jaarboekje* verschenen bijdragen van zijn hand; voorts zijn er de artikelen over *Middeleeuwsch Oegstgeest* en *Het verdwenen dorp Zwielen*. Allengs breidden de onderzoekingen van Fockema Andreae zich geografisch uit tot de geschiedenis van de waterschappen in andere delen van Nederland. Zij vonden hun bekroning in de rij van acht *Studiën over waterschapsgeschiedenis*. Het laatste deel geeft in kort bestek een duidelijke samenvatting. Terzelfder tijd zette hij ten behoeve van de buitenlandse medievisten op heldere wijze de ingewikkelde geschiedenis van de Nederlandse waterschappen uiteen in een artikel in het tijdschrift *Speculum*.¹⁾ Later strekte zijn studieveld zich ook tot het buitenland uit: Romney Marsh in Engeland, het watergerecht van Valencia, Zwitserland, Zuid-Duitsland en Italië. Hierbij is opvallend, hoe hij er in slaagde in korte tijd de buitenlandse bronnen en literatuur, die toch geheel vreemd voor hem waren, te beheersen. Een afsluitend en samenvattend deel lag in de bedoeling, maar hij heeft dit niet meer kunnen voltooien.

De studie over Rijnland bracht Fockema Andreae ook met allerlei, wat men kan aanduiden met hulpwetenschappen, in contact. De kaartencollectie in het archief van Rijnland leidde tot allerlei kartografische studiën. Hierbij viel het hem op, dat een algemeen werk over *De geschiedenis der karto-*

---

¹⁾ *Speculum*, 27 (1952) 158-167.

grafie in Nederland ontbrak: „En zooals wel vaker, het boek waarvan men het gemis sterk gevoelt gaat men tenslotte zelf schrijven”. Bij het onderzoek in de waterwetenschapsgeschiedenis krijgt men veelvuldig te maken met lengte- en oppervlaktematen, dientengevolge werd ook de metrologie een deel van Fockema Andreae's studieterrein. Hij schreef o.a. over de Rijnlandse roede en hij publiceerde het belangrijke overzicht, dat als basis dient voor ieder verder onderzoek de *Beginnelsen van de Nederlandsche metrologie*. De praktikus kwam om de hoek kijken, toen hij bij de opheffing van de oude maten en gewichten voorstelde, dat deze bij de ijkkantoren zouden moeten worden ingeleverd. Ze konden daar gecatalogiseerd worden en systematisch bewaard worden. Hij voegt er aan toe — het is in de crisistijd 1933 —: „Het behoeft haast niets te kosten en het kan voor het nageslacht de kennis bewaren van gegevens, die anders in de toekomst niet meer te achterhalen zouden zijn”.¹⁾

Bij de bestudering van de geschiedenis der nederzettingen in het polderlandschap maakte hij gebruik van de toponymie en de bodemkunde. Hij richtte zijn opmerkzaamheid op de bodemkundige gesteldheid van het landschap, de verkaveling van de grond, de patrociniën, de plattegronden van de oude stads- en dorpskernen. Dit zijn geografische hulpwetenschappen en over deze onderwerpen heeft hij herhaaldelijk in het *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap* gepubliceerd. Op grond van zijn verdiensten voor de geografie werd hij in 1963 tot erelid van dit Genootschap benoemd. Lang pleitte hij voor de oprichting binnen het Genootschap van een Afdeling Historische geografie. Toen deze tot stand kwam, werd hij tot erevoorzitter benoemd. Nadat hij in 1950 tot lid van de Akademie was benoemd, maakten zijn werkzaamheden op toponymisch gebied hem de aangewezen man om als voorzitter van de Afdeling Naamkunde op te treden. In deze kwaliteit was hij mede één der voorzitters van het achtste internationale naamkundig congres in 1963 te Amsterdam.

Het grote aantal geschriften, de veelheid van onderwerpen zou het mogelijk maken nog lang hierop door te gaan. Ik wil van de vele hier niet gememoreerde werken, slechts voor één nog uw aandacht vragen, namelijk de door de Akademie uitgegeven verhandeling *De Nederlandse staat onder de Republiek*. Hiervoor werd hem de Thorbecke medaille verleend, een eer, die vele jaren geleden ook zijn gelijknamige grootvader te beurt was gevallen. Dit werk, dat naar hij zelf toegeeft, een statisch karakter draagt, verschilt sterk van het veel oudere boek van Fruin, dat ongeveer dezelfde stof behandelt *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek* (1901). De uit de aard der zaken enigermate droge stof weet Fockema Andreae te illustreren met velerlei opmerkingen ontleend aan het dagelijks leven, waardoor het theoretische kader ten zeerste

1) Tijdschrift Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, 2e serie, 50 (1933) 170.

wordt verlevendigd; zo over het ambt van griffier van de Staten-Generaal: „Het ambt was niet slechts aanzienlijk, maar door de gewone en toevallige baten ook buitengewoon voordelig”.¹⁾ Ten aanzien van de regenten-aristocratie merkt hij op: „De regenten-aristocratie mocht dan een gesloten groep zijn, ze was talrijk . . . En bij alle geslotenheid van haar karakter was ze toch voor geregelde aanvulling van onderop of van terzijde vatbaar”.²⁾ Wanneer Fockema Andreae spreekt over ceremonieel en formaliteiten in de oude maatschappij: „Het tussenambtelijke verkeer was gevangen in een net van vormen en gewoonten die het gezelschapsspel wel zeer dicht naderen. Als men leest hoe in de provinciesteden de jaarlijkse magistraatsvernieuwing plaats had, beseft men dat de zucht tot het verdrijven der winterse verveling in de kleine samenleving hierbij een onbewust-grote rol moet hebben gespeeld”. De vormendienst ging zover dat, indien het rondgaande Veluwe landgerecht niet tijdig ter plaatse kon zijn, het dorpsuurwerk op half twaalf werd stilgezet, opdat de heren „bij klimmender zonne” konden beginnen.³⁾ Deze kostelijke staaltjes laten zien hoe Fockema Andreae de sfeer van het leven in de zeventiende en achttiende eeuw volledig heeft aangevoeld. Ze getuigen ook van zijn grote zin voor humor.

De snelheid van werken van Fockema Andreae was bijna onvoorstelbaar. In het jaar van de watersnoodramp in 1953 verschenen er zes artikelen van zijn hand over doorbraken en stormvloeden in vroeger tijden. Alle records sloeg hij toen hij in de eerste bespreking tussen redactie en medewerkers over de opzet van de *Geschiedenis van Friesland* aan het einde van de vergadering meedeelde, dat zijn bijdrage reeds gereed was.

Aan theoretische vraagstukken, zoals de vorm van het oudste grondbezit, het probleem van de ouderdom van de hoven (*curtes*) en de marken, die vóór 1940 zowel in het buitenland als in Nederland in het midden der belangstelling stonden, besteedde hij ternauwernood enige aandacht. Hij hield zich aan hetgeen hij bij zijn leermeester De Blécourt had geleerd. Met de Germaanse volksvergaderingen en de Germaanse oorsprong van de marken stak hij op een gemakkelijke wijze de draak in een opstel over de Overbetuwe.

Herhaaldelijk wekt hij zijn lezers of toehoorders op hun krachten op de door hem voorgestelde onderzoekingen te beproeven. Hij wijst op het belang van de samenstelling van een zestiende of zeventiende eeuws Nederlands Domesday book over de bezitsverhoudingen op het platteland. Indien hij dit voor een klein gedeelte van Wassenaar in de praktijk wil brengen, moet hij echter zelf toegeven dat een dergelijk onderzoek veel tijd vergde, terwijl de wetenschappelijke resultaten vrij mager bleven.

---

1) p. 14

2) p. 37

3) p. 107

De vele kritieken, ongeveer 180, die hij schreef, waren zakelijk, meestal alleen een weergave van de inhoud. Indien hij een oordeel uitsprak, was het mild. Hij wist bijna steeds nog iets te vinden, wat te waarderen viel, vaak maakte hij de auteur op nieuw materiaal opmerkzaam. Ten aanzien van het boek van Delahaye over Nijmegen vroeg hij zich af of men hier niet met een grap te maken had om de wereld der geleerden voor het lapje te houden.

In zijn persoonlijkheid vielen zijn vriendelijkheid, met daarnaast toch een zekere reserve en zijn buitengewone hulpvaardigheid op. Hij was bescheiden, ook op wetenschappelijk gebied, omdat hij overtuigd was van het voorlopige karakter van zeer veel wetenschappelijk werk. Hij beschouwde zichzelf veel meer als de ontsluiters van tot nu toe nog weinig betreden gebieden dan als de geleerde, die het definitieve woord had gesproken. Hij heeft velen gestimuleerd en hen de hulpmiddelen voor verder onderzoek ter hand gesteld. Men kan er op vertrouwen, dat het door hem begonnen werk in zijn geest zal worden voortgezet.